

Falamos galego as mulleres, por que non?

TERESA MOURE

Universidade de Santiago de Compostela

1. Formulando a cuestión

O título desta sesión procura conscientemente resonancias na lingüística galega dos últimos anos. En 2003 Ana Iglesias publicaba un traballo sobre as actitudes cara á lingua cun título ousado por retranqueiro e por mesturar as dúas linguas en conflito, *Falar galego, no veo por que*. Xogando con ese precedente, mais introducindo algunhas características da que se chama «fala feminina», como esa coda final, quería hoxe propor unha reflexión sobre o galego e as mulleres.

Con certa frecuencia, no entanto, este asunto abórdase desde a perspectiva do sexismo na linguaxe. Incluíu nesta alínea os traballos que procuran depurar as emisións lingüísticas da carga de usos, e de tópicos, que degradan ou trivializan as mulleres. Aínda que concordo con ese proceder, considero que no momento actual está estanca-do: trátase dun asunto do tipo «comigo ou contra min». Os seareiros (normalmente seareiras) da depuración insisten en que resulta alienante que o masculino se presente metaforicamente como bo e o feminino como malo (*cfr. caralludo vs. conachada*), ou que a preponderancia dos varóns na vida social consolidase, por exemplo, o uso exclusivo do masculino para referir a totalidade dos individuos humanos. Esta sensibilidade, con todo, é minoritaria socialmente, non está protexida nin pola gramática nin pola escola, que continúan a difundir que o masculino é o termo non marcado e que non hai nada de sexista en dirixirse a un auditorio como se estivese constituído exclusivamente por homes, mesmo se é case completamente feminino. Moitas persoas declaran sen pudor ningún que están cómodas coa linguaxe que usan, que as que se senten atacadas mostran susceptibilidades extremas ou que o sexismo está na sociedade

e non na lingua que a constrúe. Por ese estancamento, que mostra algunhas das dificultades e insuficiencias do feminismo para abrirse paso na sociedade, considero que cómpre explorar outras vías de acción. A vinculación entre lingua e xénero que tratarei pregúntase pola lingua que –no noso país, aquí e agora, e tamén nun sentido máis xeral, nas tribos do mundo– utilizan as mulleres. Coido que o escenario é idóneo para tratar este asunto: hai un ano a UDC a través do Servizo de Normalización Lingüística organizaba un acto que animaba a participación cidadá con motivo do 25 de novembro, unha das xornadas da axenda feminista. O lema, *Para, contra a violencia, recuperarmos a lingua* foi motivo de polémica. Esta sociedade nosa que, por primeira vez na historia, ousa oporse á violencia exercida contra as mulleres sistematicamente e desde a intimidade, nos contornos máis afectivos, non quere que o problema se «politice». Mais o feito de as mulleres desertaren da lingua transmitida polas xeracións anteriores, ou o feito de se non incorporaren activa e militantemente á lingua de menor prestixio na sociedade abofé que garda relación coa súa dificultosa situación social: oprimidas secularmente, a maioría das mulleres queren acceder a postos de prestixio e refusan identificarse con opcións que poñan en perigo as súas conquistas recentes.

A miña argumentación asumirá que as mulleres falan menos galego que os homes. Quizais a moitas persoas lles pareza estraño este punto de partida, especialmente a aquelas pouco proclives ao feminismo. Aducirei algúns exemplos en favor desta premisa inicial. Nos grupos informais da vida social (nas asembleas de veciños, nas reunións do profesorado dun centro educativo ou nas tendas) recoñeceremos que con frecuencia os homes falan galego en maior medida que as mulleres de semellante condición social, ou cando menos que os homes contestan en galego de nos dirixirmos a eles nesa lingua nunha preferencia importante en comparación coas mulleres. Segundo exemplo: existen, cunha frecuencia digna de abraio, parellas bilingües onde el fala en galego, mentres ela permanece instalada en español. As conversas «a dúas linguas» destas parellas parecen propagar a idea de que, nalgúns sectores sociais, as mulleres non deben «contaminarse» falando galego. Até onde eu coñezo non se dá de xeito significativo o caso contrario, isto é, apenas se rexistra o caso de parellas en que a muller fale en galego e o home en español. En terceiro lugar, esta tendencia «sexo-preferencial» non é descoñecida para a sociolingüística galega e conta con claros precedentes históricos: xa os homes das Irmandades da Fala animaron as mulleres a dar o paso de se instalaren na lingua propia, ao tempo que redactaban animosos discursos na prensa sobre este particular e mesmo ás veces asinaban cun falso nome feminino. Con todo, nin os datos do *Mapa sociolingüístico de Galicia* nin os do *Atlas lingüístico galego* (ALGa) parecen rexistrar variantes dignas de interese, aínda que dificilmente podían acharse resultados máis precisos cando non se procuraron: na maioría dos artigos, manuais, dicionarios, tratados gramaticais ou sociolingüísticos o

xénero parece non existir. Os gramáticos na nosa lingua recolleron, sobre todo, variedades xeográficas –«Aquí dise A», destoutro lado dise B»–, ou nalgúns casos variedades sociais relativas ao concepto de clase –«popularmente dise A, só literariamente dise B»– mais non parecen existir variedades de xénero, algo do estilo de «forma feminina de fala».

Nun sentido parcialmente distinto ao das actitudes femininas cara á lingua, cando as mulleres falaren galego é posíbel que utilicen unha variante estilística propia, un conxunto de trazos que poderían caracterizar un sociolecto, o sociolecto das mulleres. Pois ben, determinarmos os trazos da variante feminina do galego é un traballo que aínda está por facer con pleno rigor. No entanto, a tradición anglosaxoa en estudos de xénero illou hai xa trinta anos unha serie de características propias da fala das mulleres. Volveremos sobre elas máis adiante porque coído que poden admitirse como válidas para describirmos tamén a fala feminina en galego, o cal é bastante elocuente en termos de tendencias universais na linguaxe.

Nos últimos anos, aínda sen dubidaren da pertinencia destes trazos, algunhas lingüistas¹ polemizaron sobre a súa interpretación: Ao deslindarmos estes trazos como peculiares do grupo das mulleres, que se quere dicir? Trátase de que as mulleres teñan unha fala distinta e de que iso lles impida acceder ao poder? Ou ben trátase de que a súa carencia de poder converte o sociolecto feminino nun discurso pouco prestixioso? Como pode observarse, este debate non cuestiona a existencia dun estilo ou sociolecto feminino. Mesmo parece rexer acordo xeral sobre o feito de as mulleres procuraren na súa interacción social un modelo específico de cortesía²: as mulleres priman na conversa a calidade da interacción sobre a procura de información. Pois ben, a miña hipótese pretende cruzar esta evidencia chegada da sociolingüística «feminista» cos datos da sociolingüística cuantitativa para avanzar que, talvez, as mulleres do noso país, na procura dun certo ideal de cortesía, estean a abandonar o galego ou a non o adoptaren cando os problemas de transmisión obrigaren a unha adquisición consciente. Probarmos esta hipótese sería fulcral porque, se convenceremos as mulleres de que poden ser cortesés en galego, non abandonarán a lingua.

Os datos en que vou basearme proceden da miña propia introspección, da análise da miña fala e das persoas que me rodean, da literatura, do que ouzo na interacción pola

¹ Vid. D. Cameron (1994).

² Estudado, entre outros, por Brown e Levinson 1987, Holmes 1995, Cameron 1995, Coates 1996, Tannen 1990, 1994.

rúa con persoas que apenas coñezo. Tamén nalgúns puntos, que farei notar no seu momento, acudo a entrevistas orais dos arquivos do Instituto da Lingua Galega ou aos datos do ALGa. Aínda así, probabelmente para a antropoloxía ou a socioloxía este traballo parecerá pouco empírico, mais non considero da miña incumbencia acumular datos nin desprezar complicadas técnicas de recollida, almacenamento e tratamento. Eses pasos poderán cubrirse nunha segunda fase. Hai algo máis importante agora para min, que é debuxar unha posíbel comprensión do problema para atacalo. Cando, como estudante, escoitei falar por primeira vez de planificación lingüística, manexei un excelente artigo introdutorio de Donna Christian (1988). A autora cominaba a quen lese a se decidir: se queremos que as forzas externas que actúan sobre as linguas sigan o seu curso, podemos prescindir da planificación; só de abrigarmos un decidido empeño por modificar esas forzas, ou dito doutro xeito, só de querermos deter o proceso de imperialismo vixente en todo o planeta, que está a reducir a diversidade mundial nun proceso de homoxeneización sen precedentes, cómpre intervir. Esa chamada á intervención dentro dun artigo breve, apenas unha lectura de apoio para as aulas, sooume a música celestial, talvez por ser inhabitual que a academia se abaixe da súa etérea posición de acumular o coñecemento polo coñecemento. Marx dixo que o asunto non estaba en comprender o mundo, senón en transformalo e esta frase, con toda a forza revolucionaria que desprende, é retomada por Deborah Cameron (1995) para explicar a necesidade de reinterpretar o mundo en termos feministas. A indagación que agora emprendemos xungue estes dous aspectos: o enfoque de xénero e a intención de intervirnos a prol da lingua, converténdose daquela nun sedutor caso de estudo.

2. A fala feminina en galego

A principios do século XX, as investigacións en materia antropolóxica adoptan como obxecto de estudo preferente a linguaxe. Os lingüistas americanos comezan a prestar atención aos datos das linguas amerindias e, en xeral, o ambiente cientificista da época interpreta a variación idiomática como un xeito de ampliar a disciplina, daquela practicamente restrinxida ás linguas indoeuropeas. A partir dese momento difundíronse novidades pintorescas, como a existencia de comunidades onde homes e mulleres utilizaban dialectos distintos. Os especialistas estaban a documentar en linguas afastadas variantes léxicas, fónicas ou morfolóxicas que obrigaban os interlocutores a faceren patente o seu xénero no discurso. Aínda que este descubrimento nutriu os manuais de antropoloxía e de lingüística, non deixou de se considerar unha anécdota propia de sociedades exóticas. Como lucidamente sinalou Coseriu (1981), a tendencia xeral pasou por denominar sociolingüística a variación social que tiña a ver coas linguas de por acó, e etnolingüística ou antropoloxía lingüística a variación social que tiña a ver

coas linguas de aló. Deste xeito, aínda que as obras de Jespersen, Malinowsky, Sapir ou Levi-Strauss³ inclúan abondosas referencias ao bilingüismo sexual, os seus autores non parecían decatarse de que estaban restrinxindo inxustificadamente o fenómeno ás xeografías afastadas que visitaban nas súas expedicións. O discurso académico deglutiu esta información como máis unha peculiaridade dos pobos primitivos; unha interpretación que non deixa dúbidas, por outra parte, sobre o papel que as institucións xogan como filtro dos temas que deben ocupar a atención dos investigadores. O asunto ten transcendencia porque, ao demandarmos deitar unha óptica de xénero sobre a gramática, estamos a denunciar unha carencia na obra, inxente e detallada, dos que nos precederon. Importa, pois, notar que a gramática sempre foi unha institución hostil aos cambios de óptica, unha actitude que sen dúbida non se deu noutras disciplinas.

En todo caso, estes autores rexistran que, nalgunhas linguas, as mulleres contan cun dialecto exclusivo, mentres que unha segunda variedade, sexualmente neutra, servirá tanto para falar entre homes como para a interacción home-muller. Noutras tribos esa fala exclusiva resérvase para os homes e a variedade neutra é usada polas mulleres soas, ou ben na interacción home-muller. O asunto reclama especial atención de observarmos as relacións de poder vixentes en tal distribución, pois a fala de prestixio coincide sempre, e non casualmente, coa que usan os varóns. Isto supón que, cando as mulleres dispuxeren dun dialecto propio (como acontece entre as falantes de Caribedes-Îles nas Pequenas Antillas), será un *desprestixiado-dialecto-para-falar-pola-casa*. En boa lóxica, esperaríamos un certo paralelismo para os casos en que os homes adoptaren unha fala propia. Non tal. En iana, unha lingua do norte de California, ben estudada por Sapir, a lingua común evoluiu fronte ao arcaísmo do dialecto masculino, e precisamente por iso este serve como marca de estatus social. Como tan ben notou entre nós M.ª Pilar García Negro (1993: 75-82), as mulleres están a arrastrar á variedade que falan o seu propio desprestixio.

Nas últimas décadas, desde a óptica dos estudos de xénero prestouse máis atención a estas variacións. Quizais non se trataba dunha peculiaridade de determinados pobos, senón dunha constante universal, ou cando menos reiterada, nas linguas humanas. Os nenos ianiuwás comezan a falar utilizando o dialecto feminino da súa comunidade, que aprenden do contacto máis estreito que manteñen coas súas nais (e demais mulleres do grupo) que cos varóns. Só despois dos ritos de iniciación á virilidade, arredor dos

³ Vid. P. Violi (1991) e H. Moore (1999) para unha documentada exposición das referencias dadas por estes clásicos.

dez anos, reciben a presión do grupo para falaren o dialecto masculino, e son ridiculizados en caso de usaren formas femininas. Desde o momento en que se recoñecen como tales homes, apenas utilizarán o dialecto feminino cando citen as mulleres ou, moi sintomaticamente, cando choren e se laien. Non cabe cualificar este comportamento de curiosidade etnográfica posto que os humoristas e os dramaturgos dominan á perfección a arte de caracterizar lingüisticamente un individuo como muller ou como home amaneirado, o que indica, que existen uns trazos de discurso feminino e, ao tempo, que esta caracterización desata gargalladas no público. Tampouco non é tan estraño: segundo notou Patrizia Violi (1991), o macho e a femia biolóxicos danse convertido en homes e mulleres a través do uso de mecanismos simbólicos como a linguaxe.

Con contadas excepcións, na sociolingüística galega o tema da variación por xénero aparece escasamente tratado. Quizais poidamos alegar a vixencia histórica de problemas moi graves que afrontar –problemas, por certo, sempre actuais– para xustificarmos o non repararmos nesta sutileza. Porén, cando non inclúen o asunto, os tratados están a aceptar que as galegas falan igual que os galegos, unha conclusión pouco verosímil porque a experiencia demostra que na escola, na rúa, na baiuca ou no salón de peiteado homes e mulleres non falan exactamente igual. O de *exactamente* é importante: non se está a predicar aquí que sexan falantes de linguas distintas, senón a existencia dunha serie de trazos, bastante sistemáticos, que delatan o xénero do emisor ou, se se prefire, que lle permiten ao emisor revestirse do papel social oportuno. Doutra banda, se un trazo tan alienador coma o sexo, tan adestrador de papeis sociais, non tivese repercusión ningunha na lingua, como parece translucir a lingüística galega, estaríamos perante un absurdo: con que criterio xustificaríamos que as diferenzas de poder ou status, por exemplo, se reflectan na lingua cando estivermos a asegurar que as diferenzas de xénero non deben ter ese correlato? Como hipótese secundaria, poderíamos considerar que percibimos esa aparencia de homoxeneidade porque un artefacto de poder e control nos ensinou a anular as diferenzas de xénero no seu uso, a facelas invisíbeis contemplándoas, máis unha vez, como algo libre e individualmente escollido por cadaquén. Isto é importante. Labov converteuse nunha figura de referencia na sociolingüística por ser quen de demostrar que algunhas variantes en inglés que parecían preferencias estilísticas de escolla facultativa (o que o estruturalismo chamaba variantes en distribución complementaria) estaban, en realidade, reguladas socialmente. Daquela é posíbel que esteamos a considerar algunhas variantes de escolla libre cando a preferencia ou o rexeitamento que sentimos cara a elas vén ditado por unha cuestión de xénero.

A continuación, tentarei de demostrar que en galego actual tamén existe unha variedade feminina identificábel.

Canto aos **trazos fónicos e paralingüísticos**, a fala das mulleres rexistra en galego maiores diferenzas de altura, aínda que probabelmente non tan extremas, ou tan sistemáticas, como as doutras linguas, das que é caso típico o xaponés. Pénsese no discurso da muller que se está a dirixir a un bebé e no seu característico ton agudo, que describe un sobe-baixa pertinaz, moi significativo. Estas modulacións corresponden a comportamentos aprendidos e non derivan das diferenzas fisiolóxicas esperábeis entre home e muller (do estilo de cuestións hormonais ou de conformación do aparato fonador). Proba disto é que podemos verificalas en pre-adolescentes de ambos os sexos, ou sexa que, antes de experimentaren os procesos biolóxicos que acusarán as súas mutuas diferenzas, os individuos son adestrados nos roles sociais. Ademais, igual que acontece noutras linguas, en galego pódense notar como síntomas da variedade feminina a abundancia da flexión interrogativa ou a entoación vacilante e dubitativa. Avanzando nunha dirección que combine o fonolóxico con aspectos puramente gramaticais, habería que aludir ás fórmulas atenuantes. A fala das mulleres é abondosa no rexistro de formas gramaticais, léxicas ou fonéticas que envolvan a mensaxe e atenúen calquera ton categórico a ela asociado. Estes atenuantes poden ser de diferentes tipos:

a) **Preguntas coda:** As mulleres adoitan pedir opinión ao seu interlocutor, animándoo a participar na propia quenda de discurso mediante unha serie de preguntas inseridas á fin da mensaxe (*verdade?; non é?; non si?*), que parecen destinadas a reforzar a sintonía entre os falantes e non propiamente a seren contestadas. Segundo Jennifer Coates (1996: 201-2), as mulleres usan as preguntas retóricas e certos tipos de *tags* para establecer un sistema de valores compartido mais dun xeito que permita cuestionar eses valores cando cumprir: a súa función esencial é observar en que medida o dito coincide co que pensa todo o grupo. As preguntas restabelecen a comunicación e manteñen en conexión as falantes, mais tamén, isto é esencial, alimentan unha ética de reciprocidade para, sendo experta en algo, non mostralo abusivamente. As mulleres explotan o rendemento interactivo deste mecanismo a pesar da súa escasa validez para acumular información.

b) Uso de **intensificadores** expresivos do tipo de *tan* nun enunciado como «que tan bonito é!» ou *tal* en «nunca tal vin!».

c) Escasa frecuencia de **termos que denoten aberta hostilidade** e, en paralelo, depuración da linguaxe que se considere pouco delicada.

d) Uso de **circunloquios:** Xa no período de adquisición da linguaxe percíbense os distintos papeis que o xénero atribúe aos falantes. Nos patios de xogo das escolas

infantís, as nenas usan circunloquios do tipo «e por que non xogamos a...?», mentres os nenos prefiren as fórmulas imperativas como «agora xogamos a...». Os circunloquios son a punta do iceberg dunha técnica de conversa que atoutiña, que vai indagando nas preferencias da outra persoa sen formular directamente as propias. Obsérvase que, dunha banda, ao primaren este tipo de interaccións, as mulleres tenden a sentirse ofendidas máis veces polo dito ou polo sobreentendido. Son os «enfados femininos» que tradicionalmente os homes dixeron non entender. Doutra banda, esta conversa atoutiñante, que procura non esmagar é un trazo característico, non só da fala das mulleres en todas as tribos do mundo; tamén distingue unhas culturas doutras. Os galegos foron retratados así desde Madrid, como xente da que non se sabe se sobe ou baixa. Quizais a autoestima e a seguranza de determinados colectivos (españóis, homes) provoque unhas formas de fala distintas á desa inseguranza cuxo extremo máximo sería o autoodio e que pode verse nos grupos tradicionalmente dominados (galegos, mulleres).

Noutro sentido, é característico do discurso feminino o uso dun **léxico propio**, inusual ou episódico na fala dos varóns. Hai unha serie de termos en galego coloquial que, aínda que non estean no léxico de todas as mulleres, denuncian (en caso de apareceren) inmediatamente ao falante como muller. Trátase de formas do tipo de *feito* (como sinónimo de *bonito*), *churrusqueiro* ou *riquiño*. Existen ademais bloques temáticos onde o vocabulario das mulleres é máis amplo que o dos homes e a súa destreza en utilizalo maior, sen que se trate de temas apegados á división sexual do traballo. O caso típico é o da cor: as mulleres coñecen máis nomes de cor, cualifican manexando máis matices cromáticos e identifican con máis facilidade e rapidez exemplares de distinto matiz dentro dunha gama. Por suposto, existe ademais a posibilidade de segmentar o léxico segundo atribucións sociais, de xeito que, aínda hoxe, as mulleres tenden a posuír máis vocabulario para actividades ou utensilios de cociña, cuestións infantís ou da crianza etc. Nótese o efecto lingüístico do asunto: é posíbel que tanto Fernando como Fernanda cociñen e daquela usen os mesmos artefactos, mais Fernanda referirase a eles coma *batedor de claras* ou *manga pasteira*, mentres que Fernando chamaralles *chisme*, *chintófano*, *trebello*, como se coñecer o nome dun obxecto pertencente á esfera feminina do mundo fose degradante ou, peor aínda, como se nomear con detalle fose un oficio de muller. O fenómeno, sen lugar a dúbidas, aínda forma parte da nosa educación en roles e sinala a linguaxe como principal instrumento para discriminar o mundo.

Un caso especial, dentro do léxico é o das palabras grosas. Lakoff (1975: 5) sinalaba que se unha rapaza falase cos tacos dun rapaz sería obxecto de escarnio ou abertamente condenada ao ostracismo social. Isto foi unha verdade manifesta, *mutatis mutandis*,

en todas as sociedades occidentais e, aínda que a lingüista se refería á sociedade americana urbana de clase media e branca, os datos poden coincidir co que nos anos 70 pasaba na Galiza. Mais non é a situación actual. As mulleres galegas xa non teñen tabús verbais: falan de todos os temas con lixeireza e sen presións, probablemente un diferente xeito educativo e a desinhibición dos *reality shows* na televisión convencéronas de que non existía tema do que conviñese calar. Ademais, falan con profusión de palabróns, expresións obscenas e mesmo vexatorias para si mesmas, ou para o conxunto das mulleres. Iso si, nunha alta frecuencia, como sabemos, fano en español.

Canto á gramática, acéptase a fala das mulleres como prolixa no uso de sufixos diminutivos que se cargan de valores secundarios, normalmente de tipo afectivo (*bonitiño, riquiño, pouquichiño*).

Unha vez relacionados os trazos máis incontrovertidos, queredría notar dúas salvidades: a primeira ten a ver cos estudos de xénero; a segunda coa lingüística. Moitas das persoas non sensibilizadas pola cuestión feminista poden rexeitar esta caracterización baixo o suposto de que non todas as mulleres falen así. Tipicamente, moitas mulleres insistirán en que a súa fala particular se mantén incontaminada con respecto a este suposto estilo feminino: elas non usan diminutivos nin teñen nomes para artellos caseiros e blasfeman máis que os homes que as rodean. Debo aclarar, neste sentido, que non se pretende coa exposición anterior sentar unha serie de atributos definitorios do conxunto muller, ou sexa, non se trata de propiedades necesarias e suficientes que todos os exemplares deban ostentar para incluírse dentro da categoría muller. Ao contrario, nin sequera acredito na existencia desa categoría. E eu en particular non me recoñezo na fala profusa en termos agarimosos e recortados que ás veces ouzo noutras mulleres (nesa dependenta que saúda cun «dime, *cari*, que talla usas?»). Porén, si recoñezo eses trazos como un bosquejo de definición do prototipo. Esa fala feminina é unha envoltura que existe para *performar* mulleres, como existen a maquillaxe ou os zapatos de tacón para salientar a femineidade, quer os eu use, quer non. Daquela, moitas mulleres non ostentarán, nin moito menos, a totalidade dos trazos caracterizadores (mesmo no proceso de construción do propio suxeito muller poden ter rexeitado especificamente este rexistro) mais a acumulación de trazos caracteriza un individuo indiscutibelmente como muller ou «amullerado», segundo nos mostran as caricaturas dos humoristas a que aludiamos antes.

Canto ás cuestións lingüísticas, aínda debo apuntar outro matiz. Coas adaptacións propias de tradución, o panorama descrito para o galego practicamente coincide co que se pode atopar en inglés, en español ou noutras linguas estudadas. Isto é lóxico porque a posición das mulleres no ancho mundo tende a ser insidiosamente igual.

Mais coido que, na altura actual, deberíamos analizar con máis vagar certos trazos idiosincráticos da nosa lingua. Tomemos, por exemplo, o caso do diminutivo. En todas as linguas as investigacións con perspectiva de xénero sinalan a proliferación de diminutivos como un trazo de discurso feminino, segundo recollíamos antes. Porén en galego, como noutras linguas, os sufixos orixinalmente destinados a expresar pequeno tamaño acabaron por experimentar un proceso de gramaticalización que os habilitou para vehicular unha gran variedade de valores abstractos, fundamentalmente, intensificadores (*pouquichiño*), aproximativos (*pertiño de aquí*), ou pexorativos (*xentalla, barrigola*)⁴. Habitualmente, como as gramáticas non están feitas con perspectiva de xénero, os autores aluden á capacidade expresiva do diminutivo e procuran a súa explicación no ruralismo ou como trazos propios da lingua dos grupos socioculturais considerados baixos e como mostra de coloquialidade en grupos altos (Freixeiro Mato, 1999: 172). Porén, se estes son trazos coloreados, que marcan «en feminino» a quen os usar, é esperábel que fosen interpretados como propios de fala popular porque a das mulleres non é unha fala prestixiada. En opinión de Carballo Calero (*apud* Freixeiro Mato, 1999: 194) Pondal usou os sufixos *-eta* e *-ete* porque ao non ser o popular e o tenro os valores que lle interesan, senón o enérxico e o nobre, o diminutivo desaparece. «A mimosa femineidade do sufixo *-iño* élle tan allea» que mesmo cando o diminutivo é preciso, evita aquela forma tan enxebre, e a substitúe por *-ete* que envolve «menos dozura sentimental, e ten certa afectuosa aspereza varonil». Ese valor caracterizador de fala feminina parece obvio en Rosalía «Téñovos, pois, que deixar, / hortiña que tanto ameí, / fogueiriña do meu lar, / arboriños que pranteí, / fontíña do cabañar.» (*Cantares gallegos*).

Neste sentido introduciré un novo exemplo. Consideremos o caso das interpolacións, isto é, das estruturas onde o pronome, en posición proclítica, non vai directamente en contacto co verbo senón que entre ambos se introduce algunha outra forma: «Xa che eu dixen» ou «para me non dicires a verdade non fales». Estas estruturas, segundo Sánchez Rei (1999a, 1999b), son diferenciais do español e máis frecuentes noutros períodos históricos, en concreto, na Idade Media. En portugués actual restrinxiron o seu ámbito de uso e en galego mantéñense como unha posibilidade facultativa, que algúns literatos como Otero Pedraio ou Cunqueiro promoveron (ás veces mesmo abusando delas e utilizándoas ao límite da gramaticalidade). A hipótese de que estas estruturas –diferenciais e por tanto reivindicábeis como trazos de estilo do galego actual– puidesen ser trazos de fala feminina resúltame moi atractiva. En principio a

⁴ Vid. M. Mendoza (2005), X.R. Freixeiro Mato (2000).

idea xurdiu de que varios informantes comentaron que estas estruturas estaban vivas aínda na fala das súas nais ou avoas e de que, a medida que estas persoas envellecían e volvían con máis teima aos territorios do pasado ou da infancia, máis retomaban estas formas «antigas» de fala. Cando quixen comprobala sobre datos reais non fun afortunada. Nalgunhas gravacións non se rexistraban interpolacións deste tipo –caso das editadas por Fernández Rei e Hermida Gulías (2003)–; no caso do ALGa non se podía acceder aos datos de xénero, que os investigadores non consideraron relevante. Por suposto, neste estadio a hipótese non é máis que un fío de que turrar mais existe unha xustificación para formulármola.

Supoñamos que estes trazos foron característicos da fala feminina. Temos enormes problemas de transmisión e o simple legado xeracional vese importunado por españolismos e polos efectos que a urbanización acelerada da nosa sociedade e a súa suposta modernización exerceron sobre a lingua, vista como algo propio dun mundo antigo fronte á moda de «agora chámase B-en español- o que sempre foi A-en galego». Daquela os trazos da fala feminina afrontarían especiais dificultades para callar na xeración seguinte, especialmente cando a xeración seguinte de mulleres tendía a se instalar en español ou casamente. Doutra banda, en moitos casos foron os escritores e escritoras directamente os encargados de restituír a lingua, de darlle valor, de recuperar formas antigas. Pois ben, cando os nosos escritores quixeron transmitir a lingua non sempre se fixarían nos trazos coloreados de xénero (quizais porque a maioría dos autores prestixiosos eran homes?), contribuindo á súa perda. Pode que a hipótese pareza aventurada mais, de que outro xeito podemos explicar o acantoamento destes trazos na gramática? En todo o caso, mesmo se non parecer atinada, non invalidaría a hipótese principal de que deben de existir trazos do discurso feminino caracterizábeis. A inclusión das interpolacións non é máis que un fío lateral do camiño que estamos a emprender.

3. O fino é o español

Un dos aspectos en que a lingua das mulleres diverxe do patrón ten a ver coa cortesía⁵. Janet Holmes (1995), nun magnífico libro dedicado a este asunto, comeza por preguntarse se as mulleres son máis corteses que os homes. Unha resposta inicial, que só

⁵ Os lingüistas estudaron a cortesía durante os últimos trinta anos facendo esquemas taxonómicos sobre a distancia, a deferencia e a camaradaxe (Lakoff, 1973; Brown e Levinson, 1987) ou examinando diferenzas inter-culturais (Ide, 1982; Matsumoto, 1989).

mirase os datos de emisións reais, tería que proceder con toda a cautela e responder «depende do que se entenda por cortesía, dos homes e das mulleres que se compare e do contexto en que se fale». Máis probabelmente, como indica esta especialista, a pregunta poida contestarse en sentido afirmativo se atendemos a fenómenos concretos das nosas emisións.

En primeiro lugar, en todas as tribos as mulleres parecen cominadas a usaren en menor medida expresións vulgares ou consideradas pouco delicadas: os tacos, a fala grosa ou as imprecacións obscenas tenden a ser sorteadas ou substituídas por eufemismos. Esta depuración sustentou unha das formulacións máis interesantes que o feminismo fixo en relación coa linguaxe ao se aproximar aos usos reais que as mulleres fan das linguas. A norteamericana Robin Lakoff (1975), logo dunha análise comparativa, concluíu que a interacción comunicativa se vía regulada por dous obxectivos: (a) procurar clareza na expresión, e (b) ser cortés. De pensármolo detidamente, atoparemos que a cortesía é, no acto de fala, tanto ou máis importante que a propia clareza, posto que na maioría das nosas conversas diarias o intercambio comunicativo non ten tanto a finalidade de transmitir información canto a de confirmar e reforzar a relación mesma. Cando atopo alguén nun ascensor, por moito que non precise información ningunha, a linguaxe florece para a cortesía («Seica chove...»). Aínda que a cortesía se articule en normas que varíen interculturalmente, segundo Lakoff, baséase en tres regras básicas:

- a) Formalidade ou mantemento das distancias.
- b) Respetto ou liberdade de elección.
- c) Camaradaxe ou demostración de simpatía.

A primeira destas regras é a máis coñecida e universal, e prevén contra os excesos da intimidade, mais é nas outras dúas onde se rexistra a variación de xénero. A regra do respecto, destinada a evitar as ofensas, resulta fundamental no estilo feminino. As mulleres afirman algo e, axiña, piden opinión, queren confirmación de que todo vai ben, de que o fluxo de simpatía co interlocutor non rompeu. De aí os *non si?*, *verdade?*, *de acordo?*, *non che parece?*, e *logo?* con que salfiren as súas intervencións, mesmo en circunstancias en que a repartición de poder lles permitiría lexitimar o seu propio punto de vista (por exemplo, cando se dirixiren a interlocutores menos informados, cando ocuparen posicións de prestixio, ao impartiren aulas, daren conferencias ou responderen entrevistas). A terceira regra, a da camaradaxe, no entanto, é propia dos grupos de homes. Abofé que tamén existe fóra. Podemos atopar trazas desa complicidade en grupos mestos ou femininos, especialmente nos ámbitos profesionais ou de confraternidade, mais o dominio privilexiado de uso é a interacción entre varios

homes compañeiros. O caso típico onde se percibe a diferenza de fala entre sexos é aquel en que un home descarga palmadiñas amábeis no ombreiro do outro, sorriso en boca, dicindo en voz alta «cabrón, que es un cabrón, ti, carallán». Nun uso coma ese as palabras grosas que, illadas no dicionario só poden interpretarse como insultos, non significan nada en comparación a todo o demais: os ollos, as mans, a boca falan de amizade, e falan máis alto.

Con todo, o asunto dista de posuír a linearidade que lle outorgara Robin Lakoff. Ao longo dos últimos vinte ou trinta anos as mulleres occidentais penetraron decididamente nos distintos postos sociais: os contornos académicos, a vida pública, a arte, a ciencia foron literalmente invadidos por mulleres de distintas clases sociais. Creo necesario salientar esa diversidade porque, a pesar de todo, a heteroxeneidade que as mulleres de distintas envolturas e ambientes deberían achegar á sociedade ao se integraren efectivamente nela **non** se traduciu á linguaxe. Esperariamos que a entrada masiva de mulleres na universidade, por exemplo, producise unha feminización do discurso académico e non hai tal; ao contrario, as mulleres parecen aspirar a unha linguaxe andróxina. Talvez como síntoma do que procuraban noutros horizontes, as mulleres tenderon a adoptar o estilo dos homes. Dunha banda, a formalidade reduciuse considerabelmente ou desapareceu porque a importancia concedida na sociedade ás «correntes de aire fresco» e á expresión espontánea dos sentimentos non deixou lugar para a distancia. Aínda que sigamos a recoñecer os estereotipos do feminino –por exemplo, as mensaxes de móbil das miñas alumnas son máis cariñosas, expresivas e longas que as dos meus alumnos–, as mulleres, ao lle concedermos menor importancia á formalidade, estamos a adoptar paseniño a camaradaxe.

Talvez por iso, a fala das mulleres máis novas neste momento aborrece dos eufemismos e recréase nos tabús, na imprecación obscena e na fala grosa que antes estaba prohibida. Poderíase pensar, ben é verdade, que é unha consecuencia da democratización do ensino, isto é, unha adopción dos usos lingüísticos ditados pola clase social de procedencia e non polo xénero. No entanto, a lingua como artefacto de poder exerce un considerábel atractivo e normalmente adóptase a forma de falar dos poderosos para intentar ser (ou para aparentar ser) un deles. No caso das mulleres hai que recorrer, logo, á variábel xénero tanto ou máis que á variábel clase social para entendermos esta androxinización da linguaxe. As mulleres aspiran a falar coma os homes e, en moitos casos, as universitarias negan con indignación nas clases de sociolingüística que as mulleres teñan unha fala de seu, unha variedade caracterizadora. «Iso sería antes...», protestan. As mulleres desexan ser iguais a calquera prezo. De aí que aspiren a unha lingua neutra, que elimine todas as pegadas das súas diferenzas con respecto aos varóns porque, canto máis masculinas aparentemos na nosa fala hannos tomar

máis a serio. Neste sentido D. Cameron (1995) comenta o caso de Margaret Thatcher que ao chegar á presidencia foi aconsellada polos seus asesores de imaxe para ir cambiando, máis que o seu acento –que ela xa modificara con anterioridade–, a súa dicción vocálica para facela máis grave, porque o falante feminino é estigmatizado como «agudo, estridente, emocional e falto de autoridade». Unha muller que se enfada é un «loro» ou unha «histórica» e perde credibilidade.

Neste contexto social, cando algunhas persoas nos interesamos pola fala das mulleres (se existe, en que consiste ou preguntas semellantes) chocamos cunha barreira fortísima: nin a lingüística quixo ver esa diferenza, xa for estilística, social ou gramatical, nin as falantes se identifican cos trazos que se lles atribúe, nin boa parte do feminismo ve operativo recoñecer ese discurso como diferente.

En 1996 Jennifer Coates publicaba un libro sobre a fala das mulleres. Máis de dez anos atrás comezara a gravar as súas amigas nas reunións semanais que celebraban, durante as primeiras horas da noite, nos seus domicilios particulares que ían alternando. O que comezou como unha brincadeira acabou convertido en proxecto de investigación. Despois de que un traslado a obrigase a cambiar de lugar de residencia seguiu rexistrando as conversas que mantivo con outros grupos de amigas. O seu interese pasaba por estudar o xeito en que se realizaba a interacción lingüística entre mulleres. Concluíu, na liña que se viña apuntando desde o feminismo, que as mulleres se socializan a través da linguaxe, á que conceden singular importancia, de xeito que acostuman a valorar o feito de partillaren coas demais persoas as súas motivacións internas para as accións que emprenden. Apenas un ano antes Janet Holmes publicaba o amentado tratado sobre a cortesía onde establecía (1995: 2) «a maioría das mulleres divírtense falando e contemplan a conversa como un medio importante para manter o contacto, especialmente con amigos e íntimos. Elas usan a lingua para establecer, nutrir e desenvolver as súas relacións persoais. Os homes tenden a usar a linguaxe máis ben como unha ferramenta para obter e producir información. Ven a fala como un medio para obter un fin».

Estes traballos son resultado dunha tradición, iniciada na antropoloxía dos anos 80 e que tivo o seu cume nos *best-sellers* de Deborah Tannen⁶, que propuñan a tese de que os seres humanos, en función do seu xénero, habitaban tribos distintas e con frecuencia tiñan serias dificultades para se entenderen falando. Nesta óptica, as mulleres

⁶ Vid. D. Maltz e Borker, R. (1982) ou D. Tannen (1991, 1994).

consideran as preguntas un medio para manteren o fluxo da conversa e usan expresións con que fan eco ao seu interlocutor, evitando que os argumentos se contemplan como enfrontados e reforzando a idea de que elas se manteñen á escoita. No entanto, os homes escapan das situacións que os obrigan a compartir asuntos íntimos e tenden a resolver esas conversas como se lles estivesen a demandar solucións para os problemas que se lles comentan. O desacordo está servido: os homes senten a fala das mulleres como cháchara repetitiva e interrompen abruptamente dando solucións aos asuntos sobre os que elas divagan. As mulleres séntense pouco comprendidas ou mal escoitadas e rexeitan as solucións que eles lles brindan porque tampouco non desexaban que ninguén lles amañase o problema; procuraban un ouvinte solidario, un confidente. Coido que, en conxunto, esta liña de investigación destapou un asunto interesante, unha hipótese que podía aplicarse non só á interacción entre sexos senón tamén entre etnias, culturas ou clases sociais distintas. Porén, a súa formulación quizais resultou excesivamente agresiva. Ao tipificaren os conceptos de **home** e **muller** e remitiren ao masculino necesariamente o interese polo intercambio de información e ao feminino o obxectivo de interactuar, inevitabelmente estas investigadoras caían no mesmo mal que querían criticar e as súas análises pecaban de prexuízos: se finalmente os datos demostraban cento por cento o que elas intuían, o proceso resultaba sospeitoso de manexar preconceitos. Non concordo até o final na idea de que as mulleres nos comportemos sempre como magníficas colaboradoras no debate, de que sintamos todas a alegría de partillar mundos imaxinarios e recreados a través da linguaxe, mentres os homes actúan sistematicamente como entrevistadores que van ao gran. Concordo, iso si, con que a socialización feminina tende (e digo tende, non necesariamente é) a primar a colaboración, mais esta tamén se dá na socialización que ten lugar noutros grupos cohesionados como, por exemplo, dentro de asociacións ou na actividade política. Asemade concordo con estas investigacións en que existe un modelo de interacción, movido por intereses inmediatos, polo aquí e o agora, que apenas se detén na satisfacción mutua que supón a conversa e que mesmo contempla as quendas de debate baixo a metáfora conceptual dunha guerra que se debe gañar e non perder, despregando agresividade, opoñendo con moita forza os propios argumentos e desouvindo o que se di. Mais tampouco non é raro que mulleres cunha oratoria espléndida abafen outras conxéneres no debate. Ou que persoas cunha fala asertiva rematen os seus enunciados cunha pregunta en coda que, segundo esta teoría, mitigaría a carga asertiva, e que, na miña opinión non o fai (é o clásico «estamos?») ou «entendido?» con que rematan algúns oradores autoritarios). Quizais abondaría con distinguir falantes cooperantes, que escoitan e retoman parte dos discursos (eses e esas que din «como dís ti») ou que nos van regalando a palabra oportuna cando dubidamos ou tateamos) fronte a falantes lacónicos que só ven a lingua como ferramenta.

Sen caermos en tópicos, parecería que a socialización feminina –como a doutros grupos dominados– primou un modelo específico de cortesía, en principio, acorde co descrito por Lakoff (1975) pode movernos máis ou menos a distancia ou a camaradaxe, mais valoramos o respecto entendido no sentido de permitirmos a liberdade de decisión. Seguro que nese leque hai flutuacións individuais e de grupo mais si pode recoñecerse unha domesticación do noso discurso para que resultase refinado, un proceso que no noso caso aboca ao cambio de lingua en favor do español. Vaíamos por aí.

Entre as escasas características da fala feminina atendidas polos especialistas en sociolingüística está a do conservadorismo lingüístico. As mulleres tenderían a usar formas máis estandarizadas porque, dese xeito, compensarían a súa subordinación a través de sinais lingüísticos de status. Este trazo estaría particularmente acusado nas mulleres que non traballan fóra do fogar. Os sociolingüistas, desde que Labov estudara en 1966 a distribución do /r/ na fala de Nova York fixándose nas dependentas dos grandes almacéns que se preocuparían por emular a fala das súas clientas, sempre tiveron presente que, ao careceren dun status laboral, as amas de casa se facían dependentes de índices de prestixio distintos da capacidade económica e, por tanto, particularmente sensíbeis á importancia simbólica da lingua. Cando as mulleres de clases proletarias se presentan en público falando «como unha dama» e evitando coidadosamente as formas que delatarían a súa procedencia social conseguen desmarcarse e trazar o seu propio horizonte individual. Por iso as mulleres cultivaron a beleza física e a fala fina, atributos que lles permitían unha promoción social impensábel con outros mecanismos. Con estes principios non é estraño que nas sociedades diglósicas, canto máis insegura estea unha muller da súa situación social e canto maior sexa o seu afán de medrar, máis adhesión sinta cara á lingua de prestixio, que lle serve de marca de refinamento, do mesmo xeito que se sentirá moi pendente das modas, das vestimentas, da aparencia e dos ritos formais. Cameron (1995: 170) asegura que en Irlanda do Norte o currículo escolar impón ás rapazas máis que aos rapaces a moderaren os seus acentos locais estigmatizados, algo bastante acorde co que vivimos as galegas.

O sociólogo Bourdieu (1998) argumentou que as mulleres, ao seren condenadas pola división sexual do traballo a esperar o ascenso social das súas capacidades de produción e de consumo simbólicos, están especialmente atentas á adquisición de competencias lexítimas. Cando falamos, logo, non só transvasamos información dun recipiente chamado emisor cara a outro recipiente chamado receptor, a través dunha serie de transcricións, senón que asistimos a un intercambio económico agochado. Ese intercambio lévase a cabo nunha relación simbólica de forzas que media entre un produtor, provisto de certo capital lingüístico, e un consumidor ou un mercado aptos para

procuraren un certo beneficio material. Unha análise como esta revela algo que lle pasaba inadvertido á gramática descritiva: que os discursos non son unicamente signos destinados a ser comprendidos; por riba de todo son signos de riqueza destinados a seren valorados e tamén actos de autoridade destinados a seren aceptados como veraces e, no seu caso, a seren acatados. A linguaxe informa sobre o xeito de comunicar, sobre os estilos competitivos e, por iso, cobra un notábel valor social e unha eficacia simbólica engadida.

Así as cousas, teríamos que a tendencia xeral impulsa as mulleres galegas, en tanto que mulleres, a se igualaren cos homes, usando o seu modelo de cortesía baseado na camaradaxe e, en tanto que persoas dunha nación dominada, a *des-clasarse* socialmente usando o español como lingua. Temos unha dupla fuga. Volvamos un momento atrás. As mulleres novas, estudantes de profesión (ben nos últimos cursos do ensino medio, ben universitarias) pelexan nas aulas facendo ostentación de todos os trazos do modelo masculino de linguaxe (*escarállanse coa risa, acollóanse cos exames*, consideran que tal actividade é unha *conachada* ou describen a propia astucia nos termos de *eu sonche moi puta*). Neses contextos poden aceptar o galego porque, como asegura Goretta Sanmartín (2009) no momento actual o galego paga un imposto de coloquialidade, isto é, falarmos galego implica proximidade, afecto, sinceridade e identificación co local coa conseguinte profusión de formas vulgares; é esa fala de toda a vida, con dialectalismos e españolismos, o que «sempre se dixo» aínda que, de furgarmos un pouco, ese «sempre» signifique tan pouco tempo. O esquema sería simple se ficase aquí, con mulleres que cambian o seu modelo de cortesía para se androxinizaren. Porén, os papeis sociais sempre son cousa complexa.

A sociolingüística con orientación de xénero destacou tradicionalmente o caso de linguas de Extremo Oriente, como o xaponés ou o tai, onde o falante ten que elixir nun complexo sistema de marcas para dar conta da súa cortesía e do seu xénero. Mais tamén é un lugar común que as universitarias xaponesas nas aulas tenden a igualar o seu discurso ao dos varóns, mentres que cando lles interesa salientar a propia feminidade (por exemplo en bares ou discotecas) volven ás formas rituais que marcan o feminino. Estamos perante un fenómeno semellante: cando as mulleres galegas non quixeren pagar o imposto de coloquialidade que se lle supón ao galego abandonarán a lingua ou non se integrarán nela por preferiren mostrarse corteses (ou sexa distantes). E a distancia máxima conséguese co español, cos seus «he hecho» e «he dicho» que soan a ouvidos galegos tan rituais e que veñen cumprir a mesma función que no discurso académico ten a fala en latín: revestir de rigor o que se di. Dun lado, a fala requintada, en que derivaría a cortesía supostamente feminina, resulta pouco acaída ou *démodée*, mais a proximidade e a espontaneidade dos grupos masculinos non son de todo a

lingua propia e a fala das mulleres transita entre estes dous polos. Cando se pode exercer a proximidade, fálase en galego popular, o do imposto de coloquialidade que resalta a camaradaxe e outorga ao discurso un ton tan veraz, tan válido coma o dos varóns. Cando non se desexar ese efecto (por exemplo, para as mulleres que aspiran a medrar socialmente ou nos contextos formais ou onde queren parecer xente desenvolta, moderna ou elegante) prima a fuga de clase: o español, na súa condición de lingua allea, resulta absolutamente formal.

4. Cara a unha proposta de intervención

A lingua con que a sociedade domesticou as mulleres era unha lingua censurada, onde non cabían palabras «malsoantes», nin chistes groseiros, nin acentos ordinarios. A domesticación era só unha das manifestacións dun adestramento máis profundo, que non afectaba en exclusiva as mulleres; tamén correspondía aos homes mais a cadaquén outorgábaselle o rol oportuno. Trátase dunha domesticación que tamén abrangue os gustos (as mulleres deben preferir as películas de amor, as manufacturas delicadas, os aromas suaves... para reforzar a súa consideración de seres sensíbeis) e, por suposto, o corpo. Cómpre non facer exhibición dos praceres e apetitos, non xesticular, non berrar e dosificar coidadosamente o poder que emana das bágoas. A medida que as mulleres se opoñen a estes esquemas caducos, vai notarse un curioso efecto lingüístico. Homes e mulleres rexeitarán as mexericadas e valorarán moi positivamente a fala viril: o seu ton, os seus efectos de camaradaxe e retranca. O viril pasa a ser sinónimo de naturalidade; ao tempo, o feminino pasa a ser sinónimo de afectación ou de falsidade. En vez de «Que ben te vexo hoxe!», que indica fixarse nos demais e aprecialos, impónse en todos os contextos o saúdo do «que hai?», unha petición de información ás présas, como corresponde a xente ocupada. Os cualificativos de detalle (novelas «fabulosas», «lindos» ollos, «bonitas» viaxes) rexéitanse por pegañentos, e triúnfalo «ben», «vale». Os censores de costumes din que a fala xuvenil se simplifica en exceso, que é pobre e paifoca porque se apaña cun «mola» ou cun «guai», porén, a fala dos adultos non é máis rica; en todos os tramos sociais, en todos os grupos de idade ou de poder convén estar ao asexo para non falar coma «vellas»; a fala rouca impónse. Abofé que hai vinte ou trinta anos, falar «liso», «falar claro» podía ser audaz, porque contiña a rebeldía de cuestionar o establecido, de poñer patas arriba o mundo. Mais hoxe pode ser tanto como caer nas redes do discurso único, como establecer que só hai un tipo de fala veraz.

Nas literaturas poscoloniais (ou nos enfoques que miran os textos literarios de certas nacións e linguas como síntoma de opresión) sábese que das mulleres, como dos pobos orientais, se di que **non** son bastante directos, francos, ou asertivos, que procu-

ran a duplicidade. Por suposto, trátase dunha mostra de discriminación racista e sexista. A perspectiva de xénero no século XXI abócanos a rachar con todos os moldes prefixados e a construírmonos en liberdade. Debemos poder reclamar o dereito a discursos poliédricos e mesmo contrapostos: é posíbel que unha oradora brillante no seu grupo de achegados se intimide nunha reunión de veciños e disfrace cun ton autoritario o que non é máis que inseguranza. Nada está fixado. Mais as persoas que nos dedicamos á educación sabemos dos riscos de que o medio académico estimule os varóns a participar e inhiba as mulleres. Só así podemos explicar que en calquera estilo de colectivos os homes tomen a palabra antes e a manteñan durante máis tempo, porque as normas que rexen a conversa, por moi invisíbeis que nos parezan, están vixentes e regulan os intercambios até o punto de que unhas poucas mulleres nun grupo de homes non consigan facerse cunha soa quenda de participación.

A investigación sobre a linguaxe en materia de xénero é recente mais noutros países conta con trinta anos de historia. Considero que é urxente, nesta altura, iniciar as investigacións sociolingüísticas, gramaticais e estilísticas sobre a variábel xénero en galego. Contribuíríamos así á procura dun coñecemento que melloraría a calidade das nosas relacións sociais e estimularía a participación d@s máis débiles no eido público. É posíbel que ese obxectivo humanitario e de xustiza social fiquen moi lonxe dos intereses filolóxicos. Daquela debo dicir máis. Na perda actual de falantes femininas conxúganse varios factores.

O primeiro é, sen dúbida, a perda de modelos femininos. Posto que as mulleres racharon cunhas expectativas sociais, ficaron sen referencias: estaban a cambiar os xeitos de vida, os intereses inmediatos e mesmo os temas de conversa. Cando naceron os meus fillos observei que a miña presenza empurrando un carro de crianza abondaba para presentarme socialmente como nai. Inmediatamente achegábanse moitas mulleres descoñecidas para falar sobre ese tempo da vida e na maior parte dos casos a conversa discorría sobre lugares comúns, tópicos culturais que funcionan na nosa tribo e que moitas veces non saberíamos traducir a outras linguas que coñecemos. É o famoso «eles para arriba, nós para abaixo» con que as mulleres idosas falan do paso do tempo. Estes discursos son unha lección de antropoloxía, de literatura popular e de socioloxía que estas disciplinas académicas xa recoñecen como fonte de información a través da importancia concedida nos últimos anos aos *récits de vie*. Falta que a lingüística (a nosa) se decate da importancia do factor xénero. Desatendido pola gramática, e mesmo pola sociolingüística, este factor pode ser tamén crucial na recuperación de fenómenos idiosincráticos da lingua. Os trazos da fala feminina, cando os houber, non estarían pasando automaticamente á xeración seguinte, dado o forte éxodo que nestas décadas empurrou as mulleres cara ao español. Mais, como o xeito de vida tradicional

implicaba que as mulleres falasen con menos persoas, que saísen menos da casa e do lugar onde habitaban, é posíbel que eses trazos de estilo denoten un galego roxo, enxebre, con menos contaminacións alleas. Estudar ese galego é urxente e necesario; para recoñecérmonos nel, precisamos primeiro coñecelo.

Aínda sen entrarmos a analizar cales son os problemas que afectan a difícil, que non irreversíbel, transmisión do galego, podemos sen dúbida remitirnos ao cambio de xeitos de vida. A urbanización masiva e o abandono dos núcleos de poboación e das formas de subsistencia tradicionais están detrás dalgúns actitudes de rexeitamento. Erroneamente os falantes identifican a lingua nacional con nocións que ven negativas (pasado, atraso, rural, pouco estimulante) e a lingua allea con promesas (futuro, moderno, urbano, variado e suxestivo). O asunto radica en saber por que o proceso se agudiza no caso das mulleres. Os valores do mercado capitalista, a competitividade e o éxito social presionan a homes e mulleres para falar a lingua de poder, con máis «mercado» e que se sinta máis a moda. Porén, segundo vimos vendo as mulleres non teñen espazo socio-lingüístico propio. Se as súas regras internas, por exemplo, propuñan unha cortesía alternativa, os cambios dos últimos tempos abocan á camaradaxe. Ao ficaren desasistidas, ou ben adoptan modelos hiper-cultos (as menos, as que se senten protexidas polo seu coñecemento específico da lingua), ou ben desertan cara ao español, as máis. A proposta é sinxela e enlaza moi ben co traballo que se vén facendo desde esta universidade e desde este servizo de normalización lingüística. **Se puidermos darlles ás mulleres un modelo de calidade, un galego non coloquial, un discurso onde manter as distancias e sermos tan elegantes e tan finas como as falantes de español, non se marcharán.** Como temos a situación que temos, nos últimos anos fíxose especial fincapé no eido das actitudes, de xeito que moitos falantes das elites –por exemplo políticos– cren que falan galego cando adoptan para facer declaracións perante os medios de comunicación un modelo desleixado, moi apegado ao español, próximo ao que falarían na baiuca ou na romaría. Falarmos galego é dicirmos «que carallo!» e despois usar todos os cultismos que a disertación esixa en español. Non creo que esta situación pase inadvertida ás mulleres.

Unha viñeta humorística que un alumno me trouxo un día á clase retrataba dous monstros informes, calculo que extraterrestres, el e ela, que mantiñan unha conversa. Ela mostraba actitude enfadada, cos brazos cruzados e dando as costas ao outro. El, moi preocupado pola actitude da súa compañeira, vaille preguntando: «Estás enfadada?». Só recibe silencio por resposta e a viñeta avanza «É por algo que fixen?». Silencio. «É por algo que dixen?». Silencio. Continúan varias preguntas máis e o suposto varón debe sempre afrontar o silencio dela. Xa na última o monstro pregunta «É polo ton que usei cando daba a entender algo que non cheguei a dicir mais que non debería

pensar?» E aí ela, a sutil, mira para el con cara de «exactamente». As investigacións que demostran esa sutileza das mulleres coa linguaxe poden talvez servírnos de referencia. As mulleres desta época estannos a dicir que non se identifican co galego que lles transmitiron as avoas porque son demasiado diferentes delas. No entanto, por moito que aspiran a confluír cos homes, non en todos os contextos poden identificarse co «que carallo!» da coloquialidade. Na medida en que atendamos á construción dun galego de calidade, que poida ser tan expresivo, tan culto, tan diferencial, tan elegante e tan cortés como calquera outra lingua, as mulleres poderán identificarse nel... e voltar. A intervención é precisa porque nin as galescolas que nos quitaron nin outra innovación ningunha que poidamos chegar a ter, negará o papel das mulleres (nais e coidadoras) como transmisoras principais da lingua inicial.

5. Referencias bibliográficas

Bourdieu, P. (1998): *La domination masculine* (Paris, Ed. du Séuil). Traducido ao español *La dominación masculina* (1999) (Madrid, Visor).

Brown, Penelope / Stephen Levinson (1987): *Politeness. Some universals in language usage* (Cambridge: University Press).

Cameron, D. (1994²) [1986]: *Feminism and linguistic theory* (Basingstoke, McMillan Press).

— (1995): *Verbal hygiene* (Londres: Routledge).

Christian, Donna (1988): «Languages planning: the view from Linguistics» en Newmeyer, F. (ed.): *Linguistics: The Cambridge Survey, 4: Language: The Socio-cultural context*: 193-209 (Cambridge: University Press). Traducido ao español por Martín Rojo, M. L. (1992): *Panorama de la Lingüística moderna de la Universidad de Cambridge, 4: El lenguaje. Contexto socio-cultural*: 233-252 (Madrid: Visor).

Coates, Jennifer (1996): *Women talk* (Londres: Blackwell).

Coseriu, Eugenio (1981): «La socio- y la etnolingüística: sus fundamentos y sus tareas», *Anuario de Letras*, 19: 5-29.

Fernández Rei, F. / Hermida Gulías, C. (eds.) (2003): *A nosa fala. Bloques e áreas lingüísticas do galego* (Santiago de Compostela: Consello da Cultura galega).

Freixeiro Mato, X. R. (1999): *Gramática da lingua galega. III Semántica* (Vigo: A Nosa Terra).

Gal, Susan (2001): «Language, gender, and power: an anthropological review», en Duranti, A. (ed.): *Linguistic anthropology: a reader*: 420-430 (Oxford, Blackwell).

García Negro, M.ª Pilar. (2003): *Sempre en galego* (Bertamiráns-Ames: Laiomento).

— (2007): «Introdución», en CIG-Ensino: *Recomendacións para o uso dunha linguaxe non sexista*: 4-10. Disponible en: <<http://www.cig-ensino.com/descargas/00774.pdf>>

— (2008): «Inxenuísmo», *Tempos novos*, 135: 86.

Goddard, A. / Patterson, L. (2000): *Language and Gender* (Londres-Nova York: Routledge). Traducido ao español por Molina, S. (2005): *Lenguaje y género* (Cuenca: Universidade de Castela-A Mancha).

Holmes, Janet (1995): *Women, men, and politeness* (Harlow (Essex), Longman).

Ide, Sachiko (1982): «Japanese sociolinguistics: politeness and women's language», *Lingua*, 57 (2-4): 357-386.

Instituto da Lingua Galega (1995): *Atlas lingüístico galego. Volume II. Morfoloxía non verbal* (A Coruña: Fundación Pedro Barrié de La Maza).

Lakoff, R. (1975): *Language and woman's place* (Nova York: Harper & Row). Traducido ao español *El lenguaje y el lugar de la mujer* (1981) (Barcelona: Hacer).

— (2005): «Civility and its discontents», en Lakoff, R. T. / Ide, S. (eds.): *Broadening the horizon of linguistic politeness*: 23-43 (Amsterdam: John Benjamins).

Maltz, Daniel / Ruth Borker (1982): «A cultural approach to male-female miscommunication» en Gumperz, J. (ed.): *Language and social identity*: 195-216 (Cambridge: Cambridge University Press).

Matsumoto, Yoshiko (1989): «Politeness and conversational universals: observations from Japanese», *Multilingua*, 8 (2/3): 207-222.

Moore, Henrietta (1999): *Feminism and anthropology* (Londres: B. Blackwell). Traducido ao español por García Bonafé, J. (1999): *Antropología y feminismo* (Madrid, Cátedra).

Queizán, M.ª X. (2008): «Unha adaptación necesaria», *Tempos novos*, 135: 86.

Sánchez Rei, X.M. (1999a): «O uso da interpolación pronominal en galego durante os sécalos escuros», *Verba*, 26: 327-344.

— (1999b): *Se o vos por ben teverdes. A interpolación pronominal en galego* (Bertamiráns-Ames: Laiovento).

Sanmartín, G. (2009): *Nos camiños do entusiasmo* (Vigo: Xerais).

Spender, D. (1985): *Man made language* (Londres: Routledge & Kegan Paul).

Tannen, Deborah (1990): *You just don't understand: Women and men in conversation* (Nova York: William Morrow).

— (1994): *Gender and discourse* (Oxford-Nova York: Oxford University Press). Traducido ao español por Galmarini, M. A. (1996) *Género y discurso* (Barcelona: Paidós).

Violi, Patrizia (1991): *L'infinito singolare* (Verona: Essedue). Traducido ao español por Aja, J. / Borra, C. / Caffaratto, M. (1991): *El infinito singular* (Madrid: Cátedra-Universidade de Valencia-Instituto da Muller).